

DISKURZUSOK SZÖVEGRŐL, ÍRÁSRÓL, OLVASÁSRÓL

– „A szöveg kijáratai”: *Tanulmányok Roland Barthes-ról*. Szerkesztette ÁDÁM Anikó és RADVÁNSZKY Anikó. Apropó 3. Budapest: Kijárat Kiadó, 2019, 336 lap –

KIS PETRONELLA

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskola
doktorandusz

kpetronella713@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8712-3385

■ „A szöveg kijáratai” című tanulmánykötet Roland Barthes születésének századik évfordulója alkalmából, egy a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen 2015-ben megrendezett, kétnapos nemzetközi konferencia előadásaiából jött létre, és egyben Magyarországon az első átfogó, több szerző kutatását bemutató Barthes-kötet. A cím a francia tudós egykori nagy hatású konferencia-előadásának címére utal. A szerkesztők, Ádám Anikó és Radvánszky Anikó a kötet előszavában többek között abban látják az irodalomtudomány területén megkerülhetetlen gondolkodóról szóló diskurzus jelentőségét, hogy Barthes életművében korszakonként a legalapvetőbb irodalomtudományi fogalmakat – jel, tér, idő, struktúra, nyelv, szerző, olvasó – gondolja és definiálja újra, melyek „az egész irodalomértésünk alapjait érintik”. A huszonkét összegyűjtött tanulmány ezenkívül az életmű jelenkori hatástörténeti összefüggéseit is kutatja.

Pusztán a címekből kiindulva meglehetősen széles az átfogott kutatási terület, mindössze egy olyan nagy területet találunk, amelyet, a Barthes-életmű hangsúlyait is mutatva, több tanulmány is tárgyal különböző aspektusból: ezek a vágy–test–erotika–öröm motívumai. Valójában azonban a tanulmányok többnyire láncszerűen dialógusba lépnek egymással, még ha van is köztük néhány „kilógó”, ami kutatási témáját, a vizsgált Barthes-szövegeket tekintve kevésbé kapcsolható a többihez (például Hende Fruzsina és Maczák Ibolya tanulmánya, ezek viszont módszertanilag kapcsolódnak egymáshoz). A szerkesztők részben a téma, részben a vizsgált Barthes-szövegek alapján rendezték össze őket, de néhol akadnak más közös pontok, problémafelvetések is, amik akár másfajta szerkesztési elvet is lehetővé tettek volna.

A kötet két, Barthes magyarországi jelenlétéhez kapcsolódó írással kezdődik. Angyalosi Gergely – akinek önálló Barthes-kötete is jelent meg – tanulmányának legfőbb erénye, hogy „egy apró filológiai homályt” tisztáz Barthes magyarországi látogatásához kapcsolódóan. Bebizonyítja, hogy annak dátumát maga Barthes dokumentálta rosszul később, emiatt pedig gyakorlatilag az összes róla készült életrajzban a hibás adat szerepel. Ezután az 1971-ben megjelent *Válogatott írásaira* hivat-

Literatura 48 (2022) 4

DOI: 10.57227/Liter.2022.4.9

kozva tárgyalja néhány alapvető nézetét irodalomról – például a kérdező irodalom elméletét: eszerint az irodalom feladata érvényes kérdések feltétele, amelyekre nem kell válaszolnia – és az író szerepéről, „ami nem más, mint a kétértelműség életere keltése.”

Velkey György László a strukturalista Barthes magyarországi szellemi megjelenéséről, recepciójáról értekezik. Körüljárja azt az ekkoriban kialakult nézetet, miszerint a strukturalizmus „nem tiszta, reflektált elmélet vagy módszer, hanem nyugati divatjelenség”, valamint hogy milyen jelenségek járultak hozzá ehhez a szemlélethez: a Barthes-szövegek korlátozott számú magyarországi megjelenését, a fordítások hiányát. Majd mindezt összeveti a jelenlegi Barthes- és strukturalizmus-szemlélet-móddal, amelyből kiderül „a magyar irodalomértés ekkortájt jellemző elméleti megalapozatlansága”.

Pataki Elvira egy korai művet, az *En marge du Critont* elemzi, és bemutatja, hogy „ezen legelső, görög ihletésű alkotás már magában hordja a szöveg polifóniájával kapcsolatos későbbi elméleti állásfoglalások csíráit” (melyre *A szerző halálában* reflektál). Felderíti azokat a Magyarországon többnyire ismeretlen „kötelékeket”, amelyek Barthes-ot a görög-római kultúrához fűzik, majd – műfajmegjelöléséből kiindulva – a pastiche jellemzőit vizsgálja részletesen.

Antal Éva határterületre merészkedik, a „Divat-nyelvet” állítja kutatása közép-pontjába a Barthes által vizsgált francia magazinok öltözékeinek nyomán, és bizonyos értelemben már felvezeti az örömszövegek blokkját, noha éppen úgy, hogy leszögezi, a „Divat-könyv” nem tartozik ezek közé, annak ellenére, hogy a testekről szól. Bemutatja, hogyan értelmezi Barthes a ruhadarabokat, azaz a jelentésegységeket a terminológiai rendszer elemeiként, aztán „a retorikai rendszer szintjén” elemzi őket és játékosságukat. Végül a nemiség és a „Divat-test” kérdéseit taglalja, a gender-testszínházat is érintve.

Hende Fruzsina Ottlik Géza *Buda* című regényének elbeszéléstechnikájáról ír, amihez Barthes *Bevezetés a történetek strukturális elemzésébe* című szövegét használja fel, mely véleménye szerint más Ottlik-szövegek kutatására is alkalmas. Elsőként felvázolja a Barthes-mű főbb pontjait, szerkezetét, majd mindezt ráolvassa a *Budára*, egy táblázattal is szemléltetve az összefüggéseket azon szövegrészek között, melyek „irányítják az olvasó figyelmét, kilátásba helyezik és nyomatékosítják a mondanivaló egyes részeit, ugyanakkor különböző fejezetekben felbukkanva összekötik a felszínen egymástól távol lévő leírásokat”.

Maczák Ibolya a *Sade, Fourier, Loyola* című írást a kompilációkutatás szempontjából értelmezi, melynek szemléltetésére bevonja vizsgálódásába Szent Ignác *Lelki gyakorlatok* című művét, és rávilágít a barokk kor szövegalkotási sajátosságára: „a szó szerint átvett, de átszerkesztett beszéd önálló szellemi alkotás terméke”. Majd egy Stankovátsi- és egy Pázmány-szöveget emel ki, a szerkezetük közti különbségeket vizsgálja ábrákkal alátámasztva, és megállapítja, hogy Barthes szövegszerkezeteket érintő megállapításai a Pázmány utáni kompilált prédikációkban is kimutathatók. Hende és Maczák kutatásában közös pont – még ha a vizsgált korszakok távol is

esnek egymástól –, hogy mindketten szövegstruktúrát rekonstruálnak Barthes elmélete alapján.

Franc Schuerewegen átfogó és szerteágazó tanulmányát, mely több Barthes-szöveggel is foglalkozik, Ádám Anikó fordításában olvashatjuk. A szerző az önállóan meg nem jelentett *Epizódok* kapcsán azt vizsgálja, egy szöveg mennyiben nyerhet más értelmet különböző kontextusokban, keretben, például egy másik mű, az *S/Z* részeként. Több javaslatot tesz arra is, hogy az *Epizódok*at milyen kiadásban, milyen szövegekkel való összefüggésben lenne érdemes publikálni.

Radvánszky Anikó tanulmánya „a jelfogalom különböző változatainak térszempon-tú vizsgálatát” kísérli meg. Ehhez a Barthes-életmű különböző időszakaiból a teret tárgyaló írásokat állítja középpontba. Egy rendkívül érdekes, egyedi műfajú és kevésbé kutatott könyvet, *A jelek birodalmát* is körüljárja, amely egy japán utazás alkalmával született, és több mint útinapló: személyes hangvételű mű, amelyet „a nyelvi másság vagy a másság nyelvben való megtapasztalásáról írt”. Ebből kiderül, hogy Japán Barthes számára a jelek szabad, kötetlen kiáramlását jelenti, és egy összehasonlítást is olvashatunk a nyugati kultúra városainak térbeli elrendezésével kapcsolatban.

Horváth Eszter az egyik legismertebb Barthes-problémakörrel és annak kevésbé ismert oppozíciójával indítja *A szerző és az énfikció* című tanulmányát: Barthes és Foucault nevéhez kötődik a szerző halála, ahogy a szerző, a szubjektum újjászületése is. Az őket összekötő probléma: „hogyan lehetséges a szöveg az őt alkotó tudat nélkül, végső soron hogyan gondolkodhatunk a tudás létező vagy létrejövő formái nélkül?” Horváth Eszter feltárja életműjükben a szubjektum komplex létstruktúráit, a pszichoanalitikus gondolkodás szükségességét az írás folyamatában.

Horváth Csaba szintén *A szerző halálát* vizsgálja, de egészen más szemszögből: két Esterházy-szöveget, a *Harmonia Cælestist* és a *Javított kiadást* veti össze az egy-séges szerzői szerep szempontjából. Reflektál a szerzőnek a kultúráképpel változó szerepére és koncepciójára, azaz meglehetősen ingatagságára. Majd a történettudomány területére merészkedve Mózesről és Ehnatonról ír, világossá téve azt az ellentmondást, hogy „Ehnaton konkrét, létező személy volt, aki eltűnt, Mózes pedig olyan személy, aki a művei miatt létrejön” – mégis Ehnaton tűnt el az emlékezetből, Mózes pedig az isteni törvény közvetítője lett, tehát „az olvasó által létrehozott szerző”.

Ádám Anikó a Barthes-életműben jelenlévő teatralitást kutatja, mert „a Barthes színpadán megjelenő szereplők (képek, szavak, jelek) mindegyike álarcot visel”, és ezt az álarcot az olvasó vagy befogadó dolga lerántani. Nemcsak szövegekről, hanem képekről, fotográfiákról és színházról is szó van itt. A nyelv azonban a leginkább elidegenítő, hiszen jelekből áll, melyek megfejtésre várnak. Az álarcok pedig azt is elősegítik, hogy a művészetek segítségével kiléphessünk a valóságból, és beléphessünk az „álomvilágba”. A tanulmány *A szöveg öröme*nek beemelésével nyitja meg a már említett legnagyobb témát.

Z. Varga Zoltán az életműben vissza-visszatérő fogalomhálókkal foglalkozik, ahol a test, a vágy, az erotika a nyelv, az írás és az olvasás fogalmához szorosan kapcsoló-

dik. Elsőként a stílust köti össze a „test” szóval, majd Antal Évához hasonlóan ő is a divat témája felől közelít a szemiotikus test olvasásához, hiszen az öltözködés területén mint nyelven kívüli, hétköznapi jelrendszerben az egyes, aktuális öltözetek szintagmatikus szerveződések, amelyek „mintegy mondatot formálnak a testből, melynek általános nyelvtana van”. Ezután *A szöveg öröme*t tárgyalja, és megjelenik a vágy, az élvezet, de nem pusztán testi működésként, hanem a képzelet segítségével, amivel a ruha alatt „látjuk” a másikat, és amivel a szövegtér üres réseit is kitöltjük, majd összeolvadunk a szöveggel, a szavak erotikájával.

Jabloneczay Tímea *A narratív vágytól a szöveg gyönyöréig* című tanulmánya Barthes hatását vizsgálja Peter Brooks legfontosabb munkáiban. Barthes szerint az elbeszélés eredete a vágy, aminek az elbeszélés létrejöttéhez metonímiák rendszerébe kell lépnie. Brooks pedig – Horváth Eszter tanulmányához kapcsolódva – a freudi alapfogalmakhoz, az álommunkában létrejövő sűrítés és eltolás műveleteihez tér vissza, amikor a narratívát mint metaforát és metonímiahálót vizsgálja. Jabloneczay azonban nemcsak a Barthes-hatásokra mutat rá, hanem a két alkotó elméletei közti hangsúlyeltolódásokra és ellentétekre is. Vizsgálja például a sztriptíz fogalmának brooksi és barthes-i jelentéseit: előbbi az írást narratív sztriptízként definiálja, míg utóbbi az olvasás folyamatára, a jelentés feltárására használja ezt a szót.

Földes Györgyi „a barthes-i életműben folyamatosan jelen lévő, de mindig alakulóban lévő testfelfogás”-sal, illetve a test és az irodalom közötti analógiákkal foglalkozik. Kutatása azért kiemelkedő ebben a témában, mert a szöveg gyönyörének, erotikájának ellenpólusa mutatkozik meg benne. Rávilágít Barthes-nak arra az igen naturalisztikus megállapítására, mely szerint „ha a test ír, a belőle származó szöveget alapvetően széketnek kell tekintenünk.” *A Sade, Fourier, Loyolára* hivatkozva kerül elő az a fajta grammatika, amely a test egyes részeinek, szerveinek funkcionálásához hasonlóan épül fel. *A szöveg öröme*ből is kapunk ízelítőt, melyben Barthes egyenesen lehangolónak titulálja azt, ha intellektuális tárgyként tekintünk a szövegre, hiszen az az öröm forrása, mely „behatol az életünkbe”.

Varró Annamária kutatásának középpontjában szintén *A szöveg öröme* áll. Kiemeli, hogy az olvasó szöveg örömeiben való megszületése egyúttal tudata meghasadásával, énjének feloldódásával, megsemmisülésével is együtt jár. Ez azonban olyan fajta megsemmisülés, amelyet a befogadó önként vállal, sőt keres. A tanulmány további részében szintén szöveg és test viszonya kerül előtérbe, még hozzá kölcsönös aktusuk, ahogyan visszairódnak egymásba, ugyanakkor hasadásokat hoznak létre, amelyek élvezetes, perverz játékokra invitálnak. Ezen hasadékok feltérképezése „az olvasóvá válás igazi tétje”.

Martonyi Éva a *Beszédtrövedékek a szerelemről* recepciótörténetét mutatja be, illetve magát a könyvet elemzi egy a megjelenése idején létrejött interjú alapján. A mű „a szerelmes beszéd leírása helyett a szerelmes beszéd utánzásához folyamodott”, mégpedig többek között olyan szerzőket megidézve, mint Baudelaire, Sartre, Proust, Lacan és Goethe – utóbbi *Wertherét* kiemelten kezeli. Martonyi felveti a szerelmes

regényként való értelmezés lehetőségét is, és kitér arra, mennyiben tekinthető szép-irodalmi alkotásnak a kötet.

Házás Nikoletta részben szintén a *Beszédtöredékekről*, illetve a *Mitológiákról* ír a barthes-i módszer néhány sajátosságára és jelenkori alkalmazhatóságára reflektálva. Bemutatja a két szövegben jelenlévő eltérő kutatói attitűdöt: míg a *Mitológiákban* a szerző közvetlenül beszél a jelenkor fontos témáiról és leleplezésükről, a *Beszédtöredékekben* azzal hozza közel az olvasót, hogy „kivonul a beszélő, a szerző pozíciójából, és átadja a helyét a kanonizált szerzők »nyelvi alakzatainak«”. Az írásokban mégis közös tárgy és módszer viszonya, azaz hogy Barthes „formálandó anyagként tekintett magára a módszerre is”. Mindezt a szerző tanulmánya második felében egy ehhez kapcsolódó aktuális, érzelmi kultúrakutatás eredményeinek a bemutatásával szemlélteti.

Gyimesi Tímea Barthes és Gilles Deleuze kapcsolatát, valamint Deleuze Barthes-hivatkozásait vizsgálja, különös tekintettel mindkettejük „vonzódására” a hangzashoz és a testhez. Gyimesi bevonja kutatásába a konferencia és a kötet címét adó *A szöveg kijáratait* és annak szótárszerű formáját, melyből kiderül, hogy Barthes számára a már sokat emlegetett vágy is a hangzatos szavak által kerül a szövegekbe. Végül Barthes Chopin-elemzése kapcsán is felmerül a test manifesztálódása, és ezzel a szöveget a zeneművészettel köti össze.

Jeney Éva – akinek az írása sajnos már posztumusz tudott megjelenni – a kései Barthes mondatára hivatkozva („az irodalom útmutató az élethez”) a napjainkban szakképzések formájában is egyre népszerűbbé váló, mentálhigiénés módszerként használt irodalomterápiát kutatta, noha ehhez a tudományterülethez elsőre nem feltétlenül Barthes tudományos elméleti szövegeit társítanánk. Pedig bizonyos szempontból a már szintén sokat emlegetett örömszöveg és gyönyörszöveg kifejezések is köthetők az irodalomterápiához. A szerző Barthes édesanyjának halálával és a *Gyásznaplóval* hozza összefüggésbe azt a fordulópontot az életműben, ahonnan írásai már nem „elméleti felettes énjének” tulajdoníthatók, hanem szépirodalomként olvashatók.

Darida Veronika részben folytatja az irodalomterápia vonalát, bár ez nem kimondott célja. A Barthes-szövegekben jelenlévő Prousttal foglalkozik (elsőként szintén *A szöveg örömeivel* kapcsolatban), akinek művei a „referencia életművet” jelentik francia teoretikus számára. Leginkább az alkotás szerkezetének kérdései kapcsán hivatkozik rá, mégis gyászra idején „fordul hozzá”, amikor Proust elvezeti az íráshoz is, ami segít feldolgozni veszteségét. Barthes Prousthoz kötődő kapcsolatának harmadik bizonyítéka a „Proust világa” című, rövid kommentárokkal tarkított album, melyben a Proust család tagjai is szerepelnek.

Visy Beatrix és Tanos Márton tanulmányai viszonylag szorosan összetartoznak, hiszen Barthes fotóelméletét veszik alapul. Visy kiemelten a *Világoskamrával*, a fotográfia jelentőségével foglalkozik Barthes életében, melyben szintén fontos szerepet játszik a személyesség, a gyász és a múlt rekonstrukciója. A tanulmányból látható, hogyan közelítették meg a teoretikusok ezt a még kialakulóban lévő művészeti ágat és szemantikáját, miként vélekedtek a fénykép befogadóra gyakorolt hatásáról és a

valóságához való viszonyáról, illetve Barthes miként vetette össze más művészetekkel, jelrendszerekkel. Tanos Mészöly-kutatóként egy szépirodalmi művet, *Az atléta halálát* elemzi Barthes hosszan kifejtett fotóelméletén keresztül, továbbá a két médium, szöveg/nyelv és kép kapcsolatát vizsgálja, többek között Mészöly erre irányuló gondolataival. *Az atléta halála* és a *Világoskamra* egyik legfontosabb érintkezési pontjaként a fotográfia és a halál kapcsolatát jelöli meg, majd arra irányítja a figyelmet, hogy a regényben hogyan érhető tetten a képszerű működésmódok.

Mint látható, a kötetben az alig ismert Barthes-szövegek éppúgy előkerülnek, mint a legnépszerűbbek (utóbbiak értelemszerűen nagyobb számban). Jól kirajzolódik, hogy a magyar kutatókat foglalkoztató kérdések illeszkednek a 21. század nemzetközi irodalomtudományának sodrába: hangsúlyos az intermedialitás (divat, színház, zene, de főleg szöveg és vizualitás kapcsolata), a testpoétika, a testkultusz témaköre. A tanulmányok jelentős részében tetten érhető az a szintén napjainkban uralkodó szemlélet, miszerint az írás és az olvasás terápia. A tanulmányok imponálás számából kitűnik: Barthes munkássága hányféle korszak (az antikvitástól a posztmodernig) és művészeti ág kutatója számára szolgálhat hivatkozásként, kiindulópontként, mind elméleti, irodalomtudományi, mind szépirodalmi szövegek vizsgálatakor.